

sobnih pismenih ugovora komuna (177). Tada se sastavljaju i prve pismene vladarske povlastice, a notarijat preuzima ulogu usmenih pravnih djela (179).

Tako je rezultat stvaranja komuna, iako su pretpostavke razvoja bile drugačije, u Dalmaciji bio istovjetan onome u sjevernoj Italiji.

Steindorffova je knjiga vrijedan doprinos našoj medijevistici iz dva razloga. Prvi leži u nizu korekcija i novih ideja stvorenih na temelju minuciozne analize sveg raspoloživog izvornog materijala, a drugi u dosad prvom cjelovitom pogledu na stvaranje komunalnog svijeta u Dalmaciji. Premda se u ponečemu s autorom neće svi složiti, njegovoj osnovnoj ideji bit će teško naći prigovora. Ne male zasluge mogu se pripisati Steindorffu i zbog činjenice da je svojom knjigom približio našu problematiku historiografiji njemačkoga govornog područja, a time i evropskoj historiografiji uopće. Nadamo se da će autor i dalje na sličan način doprinosti razvoju naše znanosti.

Napokon, knjiga je popraćena popisom izvora i literature, kazalom, dvjema kartama, shematskim prikazima razvoja vrhovnih vlasti nad Dalmacijom i izgradnje komuna, popisima splitskih nadbiskupa i ugovora dalmatinskih komuna te izborom pet često citiranih dokumenata (XI—XXIV. i 180—194).

Neven Budak

Walter Pohl, DIE AWAREN. EIN STEPPENVOLK IN MITTELEUROPA
567—822. n. Chr., Verlag C. H. Beck, München 1988, 529 str.

Walter Pohl pripada krugu mlađih austrijskih historičara koji su se, okupljeni oko bečkog profesora Herwiga Wolframa, posvetili izučavanju ranoga srednjeg vijeka, a napose etnogenetskih procesa, slijedeći pritom pravac što ga je svojim radovima zacrtao Reinhard Wenskus. Wenskusovo je djelo *Stammesbildung und Verfassung* (1961) pružilo suvremeni metodološki temelj daljnjem proučavanju postanka i nestajanja pojedinih ranosrednjovjekovnih naroda, na što se među prvima nadovezao Wolfram svojom knjigom *Geschichte der Goten* (1979), spajajući klasičnu historijsku metodu s novom, etnosociološkom. Pohlova knjiga, rezultat desetogodišnjih istraživanja, zajedno s Wolframovom čini početak serije »Rani narodi«, uglednoga njemačkoga izdavača.

Ona ujedno znači i važan korak u boljem poznavanju Avara, jer su dosadašnje sinteze avarske povijesti bile metodološki nesuvremene, ili pak necjelovite (A. Kollautz — H. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jau-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa*, Klagenfurt 1970; A. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Amsterdam 1974). Pohl je pred sebe kao primarni zadatak postavio interdisciplinarno izučavanje tog nestalog naroda, u čemu je i uspio. Ujedno je problem promatrao objektivno, kao nepristrani promatrač, što u ovom dijelu Evrope, podijeljenom mnogim granicama i nacionalizmima, nije bilo lako, jer istraživači često, kako sam ističe (11), postavljaju pogrešna istraživačka pitanja, nastojeći povezati vremenski i prostorno odijeljene narode istoga imena, ili pak legitimitet današnjice tražiti u dalekoj prošlosti. Dandanas, iako je Wenskus prije više od dva desetljeća prekinuo s biološkim tumačenjem pojma »narod«, mnogi slijede zastarjele obrasce.

Zbog toga ni sami pojmovi nisu često jasni, pa Pohl rješava prvo taj problem. Izlaz vidi u korištenju srednjovjekovnih termina, no kako ni oni nisu uvijek precizni, bira među njima neke i daje im točno određeni smisao. Najopćenitiji je me-

du njima pojam »natio«, koji podrazumijeva razne oblike udruživanja. »Populus« ima jasnije određeno političko određenje, a važno mu je obilježje pripadnost grupe kršćanskoj zajednici. Napokon, »gens« upućuje na vjerovanje u zajedničko porijeklo gentilno udruženje grupe, pri čemu je politička komponenta također važna. Pohl odbacuje korištenje imena kao što su npr. »Protobugari« i sva druga toga tipa, jer Bugare ranog srednjeg vijeka, kao ni Hrvate, Turke ili bilo koji drugi narod, ne smatra ionako identičnima s današnjim narodima istoga imena. Moglo bi se primijetiti da neki drugi istraživači upravo iz tog razloga i upotrebljavaju termine što ih Pohl odbacuje (npr. M. Suić u svom referatu na nedavno održanom simpoziju o etnogeneci Hrvata u ranom srednjem vijeku).

Nije nam namjera zadržavati se ovom prilikom na detaljnijem prikazivanju čitave knjige, koja uostalom i ne donosi u svim svojim poglavljima nova tumačenja, bitno različita od dosadašnjih. Zadržat ćemo se više na onim stranicama što govore o Hrvatima, kojima je Pohl posvetio dosta pažnje.

Nakon što u dva poglavlja (18—93) piše o seobi Avara i stvaranju kaganata, Pohl prelazi na tumačenje avarsko-slavenskih odnosa, na kojima je počivala novostvorena država. Pritom pretpostavlja relativnu samostalnost Slavena, ali samo u tom smislu da su Avari zalazili u njihova sela neredovito, na zimovanje ili po hranu, a da nisu u njima bili stalno prisutni (113). To nije značilo da su Slaveni mogli imati političku ili vojničku inicijativu, kako se ponekad misli.

Odgovarajući na pitanje o velikom uspjehu slavenizacije Balkana, autor pronalazi rješenje u socijalnoj jednakosti Slavena, što je moglo privući druge barbare i Romane, kod kojih je socijalni uspon bio vezan uz ratovanje, a za što svi, dakako, nisu imali jednake prilike (127).

U istom poglavlju Pohl spominje i Hrvate na Peloponezu, ali propušta istaknuti da se najvjerojatnije radi o toponimu iz turskih vremena, kako je jednom na to upozorio R. Katičić (109).

Peto poglavlje posvećeno je Mauricijevim ratovima na Balkanu i promjenama što ih oni donose Slavenima (128—162).

Središnji dio knjige na određeni je način šesto poglavlje, u kojemu Pohl raspravlja o »nutarnjem stanju« kaganata: o nomadskom karakteru, funkciji gomilanja blaga, proizvodnji, trgovini, religiji, ratovanju (163—236). Važno pitanje što mu se pritom nametnulo bilo je: tko su zapravo Avari? Već je otprije uočeno da ne postoji samo antropološki kriterij za određivanje Avara, jer u grobljima što im u kulturnom pogledu pripadaju leže antropološki različiti tipovi. Stoga Pohl smatra da se na postavljeno pitanje mora odgovoriti trojako — kulturnim, socijalnim i političkim kriterijem (216). Kulturno, Avarima pripadaju nosioci njihove nošnje i tradicije. Politički, to su podanici kaganata. Socijalno, samo vodeći sloj ratnika-konjanika. Autor smatra Avarima u pravom smislu riječi one koji su vjerovali u zajedničko porijeklo, prihvaćali zajedničku tradiciju i to izražavali nošnjom i običajima.

U vezi s tim Pohl se vraća na diskusiju o tome što uopće karakterizira narod u ranom srednjem vijeku (218—219). Odbacuje rasni kriterij, jer se on upravo na primjeru Avara pokazao sasvim nepouzdanim, a ne prihvaća ni jezični. Da jezik nije bio glavna karakteristika naroda, vidi se iz mnogih primjera preuzimanja jezika pobjeđenih od strane pobjednika. Ranosrednjovjekovne narode nije nužno razlikovala ni materijalna kultura. Najveću važnost Pohl pridaje običajima, odjeći, oružju i prihvaćanju zajedničke tradicije. Slijedi Wenskusa u tvrdnji da se nekom narodu pripadalo prema vlastitom uvjerenju, što nije bila psihološka kategorija, nego kategorija prakse (220). Značilo bi to da se moramo zapitati: tko je djelovao kao Avar, a tko kao Slaven? te prema tome razlikovati i pripadnike obiju etničkih skupina.

Tako se samo od sebe nudi i rješenje enigme naglog i potpunog nestanka Avara kao naroda. Propašću kaganata prestala je njihova funkcija vodećeg ratničko-političkog sloja te se izgubio kriterij po kojemu su Avari određivali svoju etničku pripadnost.

U istom poglavlju Pohl piše i o osvajanju Dalmacije te se navraća na problem pada Salone (243). Ne želimo se ovdje zadržavati na raznim mišljenjima, ali moramo upozoriti da Pohl čini previd ne razlikujući *Veću salonitansku povijest* od Tome kronike, pa misli da Toma donosi 625. kao godinu pada glavnoga grada provincije.

U odjeljku o religiji Pohl ne spominje rad F. Smiljanića i S. Sambunjaka *O besmrtnosti i svjetlosti kazuju kosti* (Dometi 12/1982, 67—76), u kojemu su autori iznijeli mišljenje da u prikazima na koštanim predmetima od jelenjih parožaka, nađenim u nekim starohrvatskim grobovima, treba vidjeti mitološke prikaze koji nemaju veze s Avarima, nego su odraz iranskih vjerovanja što su ih Hrvati donijeli u novu domovinu. Dakako da ovakvo mišljenje dvojice autora ne isključuje vezu Avara s iranskim kultovima, pogotovo ako se prihvati tumačenje hrvatske etnogeneze onako kako to zamišlja Pohl.

O tom problemu on govori u jednom odjeljku sedmog poglavlja inače posvećenoga zbivanjima u toku 7. stoljeća (237—287). Odjeljak se u cijelosti bavi hrvatskom etnogenezom, što je odraz i ranijeg autorova zanimanja (v. Pohl, *Das Awarenreich und die »kroatischen« Ethnogenesen*, u: *Die Bayern und ihre Nachbarn I*, ur. H. Wolfram i A. Schwarcz, *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 179, 1985, 293—298).

Na samome početku odjeljka Pohl odbacuje tezu L. Margetića o kasnom doseljenu Hrvata, a isto tako i najnovija mišljenja N. Klaić o Karantaniji kao Velikoj Hrvatskoj. Ne odriče, doduše, postojanje jake hrvatske grupe u Karantaniji, dovoljno važne da se po njoj nazove pagus s neslavenskom tradicijom, ali je njezin utjecaj ipak bio ograničen, jer stanovnici Karantanije nisu kao gens nikada nosili hrvatsko ime, niti su se njime označavali njihovi vojvode. Što se tiče kasega, Pohl upozorava, pozivajući se na Wolframa, da se o njihovom položaju i značenju u ranom srednjem vijeku na temelju kasnijeg materijala mora govoriti s puno više opreza.

Među mišljenjima što ih odbacuje Pohl navodi i tezu H. Kunstmanna o slavenskoj seobi s juga na sjever, proglašavajući je čistom špekulacijom (na njoj je svoju argumentaciju u posljednjim radovima gradila i N. Klaić).

Hrvatsko se ime, upozorava autor, susreće upravo u onim krajevima koji su do 626. priznavali avarsko vrhovništvo, ali su onda otpali od kaganata i začeli vlastite etnogeneze (264—265). Ne želeći izvoditi dalekosežne zaključke bez čvršćih oslonaca, Pohl ističe da sličnost imena bugarskoga kana Kovrata, koji se pobunio protiv Avara, i Kuvera, koji je potomke zarobljenih Romeja odveo iz kaganata, s imenom jednoga od petorice braće, hrvatskih vođa, možda nije slučajna. Iako se ne slaže s mišljenjem H. Grégoirea, koji je u sva tri izvještaja vidio istu priču, ipak ne može prijeći preko određenih sličnosti imena i osnovnih zbivanja — pobune protiv Avara.

U osnovi, sve tri priče mogu se svesti na neke zajedničke elemente:

1. veća se cjelina dijeli i jedna manja grupa se odvaja
2. prelaženje Dunava
3. borba s Avarima i rušenje njihove vlasti
4. podjarmljivanje lokalnih slavenskih grupa.

Što se tiče Hrvata, moramo upozoriti da se u njihovoj tradiciji nigdje ne govori o prelasku Dunava, ali da je taj podatak zabilježen u priči o dolasku Slavena. Tek stopljene u jedno, obje te tradicije sadrže sva četiri elementa.

Mogućnost bar potencijalnog izjednačavanja imena *Kuver* — *Kuvrat* — *Hrvat* omogućava Pohl da zatvori prsten hrvatskog imena oko cijelog rubnog područja kaganata, od Poljske, preko Češke, Karantanije, Hrvatske do Bugarske. Na tome se temelji njegova teza (koju je u osnovi iznio O. Kronsteiner) da su Hrvati ratnički sloj avarskoga kaganata, zaduženi za čuvanje granica i kontrolu nad Slavenima koji su činili obrambeni pojas samoga središta države. Sa slabljenjem avarske vlasti pojedine se skupine Hrvata osamostaljuju i započinju vlastite etnogeneze, s time da su u tome ponegdje uspjeli, a ponegdje ne. Tamo gdje se organizacija vlasti izjednačila s hrvatskim ratničkim slojem, i oznaka se sloja proširila na stanovništvo kao etničko ime.

Za razliku od vlastite hrvatske etnogenetske priče kojom su Hrvati legitimirali svoje postojanje i vlast, 31. poglavlje u *De administrando imperio* donosi mit bizantske kancelarije: car dopušta doseljenje Hrvata, oni za račun carstva ratuju protiv Avara, car ih pokrštava. Poglavlje sažima dugotrajna zbivanja, među kojima su mogla biti stoljeća razmaka, jednako kao što to čini hrvatski, gentilni »origo gentis«, da bi se legitimiralo pravno stanje. Zbog toga u obje priče ne valja tražiti egzaktnu povijesnu zbilju, iako su one odraz povijesne istine, onakve kakvom su je shvaćali njihovi sastavljači.

Iako se posebno ne bavi etnogenezom Srba, ipak je spominje (267), upozoravajući na mogućnost sumnje u identifikaciju Srbi = Sorbi, što potvrđuje i najbolji poznavalac Slavena u njemačkim zemljama, J. Hermann.

U osmom, zaključnom poglavlju, Pohl obrađuje posljednje stoljeće avarske države, njeno ustrojstvo i okolnosti pod kojima je propala (288—331). Prelazak apsolutne vlasti kagana na njegovog suvladara jugura i niz velikodostojnika (tuduna, tarkana i kapkana) stvorio je preduvjete za onemogućavanje efikasnog otpora franačkim vojskama. Tome je pripomoglo i to što su Avari s vremenom gubili svoj ratnički karakter, prilagođavajući se oblicima života svojih slavenskih podanika. Kaganat je na taj način propao gotovo bez prave borbe, a s njim su nestali i sami Avari. O njihovom posljednjem ostatku u Hrvatskoj govori jedna vijest Konstantina Porfirogeneta, potvrđujući da je »biti Avar« značilo »živjeti kao Avar«.

Još jedan uzrok propasti avarske države vidi Pohl u činjenici da se ona nika da nije prilagodila evropskom, kršćanskom sustavu, već se zasnivala na tradicijama stepe, proširivši svijet Srednje Azije sve do Bečke šume. Zbog toga je uvijek smatrana stranim tijelom u evropskom tkivu, posljednjim ostatkom barbarskoga doba. Time je na neki način bila određena i sudbina našeg poznavanja Avara: bizantski su se pisci o njima izražavali s velikom odbojnošću, a zapadni ih, zbog izuzetno neaktivne zapadne politike kaganata, gotovo i ne spominju.

Pohl završava knjigu mišlju da proučavanje avarske države zasnovane na stepskim tradicijama pokazuje, ako ništa drugo, a ono zbog čega je »zapadni« model uspio u kritičnim trenucima svog nastajanja.

Knjiga je popraćena opsežnim popisom izvora i literature što obuhvaća i neka djela tek u tisku (469—495), kronološkom tabelom (496—501), tabelom s iznosima danka što su ga Bizantinci plaćali Avarima (502), zemljopisnim kartama (504—511), popisom važnijih arheoloških nalazišta avarskog razdoblja (512) i indeksom (513—529).

Djelo W. Pohla svakako je dobrodošlo kao pomak u poznavanju jednog važnog naroda, ali i kao metodološki poticaj sličnim istraživanjima, među ostalim i hrvatske najranije povijesti i etnogeneze.

Neven Budak

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH